

SPRAWOZDANIA

DOI: 10.31648/pl.9098

ANNA KWIATKOWSKA

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3202-4114>

e-mail: anna.kwiatkowska@uwm.edu.pl

DOROTA GŁADKOWSKA

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5223-7662>

e-mail: dorota.gladkowska@uwm.edu.pl

Międzynarodowa konferencja naukowa *Doświadczenie biograficzne w perspektywie badań nad II wojną światową. Między przeszłością a terażniejszością*, Olsztyn, 6–7 maja 2022 roku

Konferencja została zorganizowana przez Instytut Literaturoznawstwa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, we współpracy z Instytutem Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz Institut für Slavistik, Turkologie und zirkumbaltische Studien Johannes Gutenberg-Universität w Moguncji. Pomysłodawcą i stroną zaangażowaną w planowanie i przeprowadzenie spotkania była Redakcja „Prac Literaturoznawczych” pod przewodnictwem dr hab. Joanny Chłosty-Zielonki, prof. UWM i dr hab. Iwony Maciejewskiej, prof. UWM. Inspiracją zaś stała się potrzeba zaakcentowania obchodów 10-lecia istnienia naszego pisma.

Temat II wojny światowej jest nadal aktualny i obecny w pracach, a także dyskusjach naukowych. Wiedzy o tragicznych wydarzeniach tego okresu nieustannie dostarczają różne gatunki piśmiennictwa faktograficznego, beletrystyka czy poezja. Ponadto w dyskursie wykorzystywane są także inne środki przekazu, takie jak film, teatr, fotografia czy sztuki plastyczne. Zaznaczyć jednak należy, iż niezwykle istotne w dzisiejszym postrzeganiu wojny są głosy nielicznych już świadków. Ich indywidualne doświadczenia poszerzają naszą perspektywę dotyczącą II wojny światowej. Pisanie autobiograficzne stało się żywiołem XX i XXI wieku, a doświadczenie biograficzne jest istotne w bardzo wielu kontekstach:

pozwała ustalić okoliczności przeżycia autobiograficznego, znaleźć odpowiedź na pytania o tożsamość ofiar i ocalałych. Biografizm nie tylko ilustruje przeszłość, ale jednocześnie pomaga we współczesnym jej zrozumieniu.

Na spotkaniu badacze literatury i kultury przedstawili swoje przemyślenia dotyczące m.in. następujących zagadnień:

- literatura autobiograficzna jako źródło wiedzy o przeszłości, zwłaszcza o II wojnie światowej;
- terażniejszość – pamięć – postpamięć – przemiany obrazu czasów wojny w literaturze wspomnieniowej (realizm i mitotwórstwo);
- biografizm a różne realizacje gatunkowe: biografia, autobiografia, reportaż, dziennik, pamiętnik i inne;
- poezja a wojna, autobiografizm i powojenne wizje świata;
- strategie pisarskie w literaturze obozowej;
- teksty kultury a doświadczenia II wojny światowej.

Tym samym zostało podkreślone znaczenie doświadczenia biograficznego w kontekście badań nad II wojną światową oraz rolę literatury w rozumieniu przeszłości i objaśnianiu współczesnych perspektyw dotyczących zarówno okresu II wojny światowej, jak i czasu okołowojeńnego.

Konferencję otworzył dziekan Wydziału Humanistycznego prof. dr hab. Mariusz Rutkowski. Gości powitały również dr hab. Joanna Chłosta-Zielonka, prof. UWM i dr hab. Iwona Maciejewska, prof. UWM. W obradach wzięło udział 21 prelegentów. W części pierwszej, tj. w obradach plenarnych, przedstawionych zostało 8 referatów. Obrady zostały podzielone na dwie sekcje.

W pierwszej sekcji wystąpił prof. dr hab. Igor Borkowski (Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS w Warszawie). W swoim wystąpieniu prof. Borkowski skupił się na wątkach realizmu i mitotwórstwa w uruchamianych wspomnieniach z II wojny światowej. Zgromadzony specyficzny zasób relacji pamięciowych, będący efektem twórczych działań studentów prowadzących wywiady biograficzne ze świadkami historii, stawia istotne wyzwania dotyczące weryfikacji wspomnień, prawdy faktograficznej, jakości pamięci świadka oraz motywacji postaw i relacji tworzonej pamięci. Następnie dr Natalia Szostak (Akademia Sztuki w Szczecinie) przedstawiła spisane wspomnienia, zachowane dokumenty archiwalne oraz opisy wizji lokalnych przeprowadzonych śladami krewnych repatriowanych z terenów Litwy, przez Podlasie, Warmię, Mazury i Pomorze. Zestawienie różnych elementów składających się na pamięć okresu okołowojeńnego, jak dowodziła prelegentka, służy uwydatnieniu skomplikowanej zależności pomiędzy historią, pamięcią, tożsamością, językiem i ziemią i jest ważnym źródłem wiedzy o przeszłości. Kolejny uczestnik prof. dr hab. Sławomir

Buryła (Uniwersytet Warszawski) przedstawił *Dziennik wojenny* Leopolda Buczkowskiego w kontekście mikro- i makrohistorii¹. Obrady sekcji pierwszej zakończone zostały referatem wygłoszonym przez dr Katarzynę Górowską (Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie). Dr Górowska dowodziła, iż niezależnie od tego, gdzie i o co toczy się wojna, dyskusja o niej jest zagadnieniem interdyscyplinarnym i odnosi się do wielu dziedzin naukowych. Z jednej strony temat ten jest przedmiotem badań wojska, historyków oraz polityków. Z drugiej jednak, na co zwracała uwagę prelegentka, zagadnienie wojny mieści w sobie problematykę z zakresu psychologii, socjologii, jak również kultury i sztuki. W swoim referacie dr Górowska podjęła zagadnienia dotyczące traumy wojennej, postpamięci oraz psychologiczno-socjologicznych skutków II wojny światowej w kontekście szeroko pojmowanego środowiska artystycznego.

Obrady drugiej sekcji otworzył referat dr. hab. Sławomira Sobieraja, prof. UPH (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach). Prelegent przedstawił analizę powojennej poezji Tadeusza Borowskiego, pisanej z perspektywy byłego więźnia obozu dla dipisów. W referacie zwrócono uwagę na osobiste doświadczenia dipisa i sprawy narodowe Polaków. Prelegent przedstawił Borowskiego jako nowoczesnego poetę lirycznego, który wykorzystuje swoje pisarstwo do podjęcia tematu utraty wolności i nowego porządku świata po II wojnie światowej. Kolejny referat wygłosił dr hab. Roman Bobryk, prof. UPH (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach). W swoim wystąpieniu poświęconym poezji Henryka Grynberga autor pokazał, iż twórczość ta jest naznaczona osobistym doświadczeniem Holocaustu, a podmiot liryczny wielu wierszy Grynberga jest sylleptyczny, zaś sam poeta postrzega swoją rolę jako kustosza pamięci o zamordowanej rodzinie i żydowskich rodakach. Kolejna uczestniczka konferencji mgr Bogna Wiczyńska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) mówiła o tym, jak doświadczenia wojenne w dzieciństwie, które stanowią pierwszy obraz świata, przekładają się na późniejszy sposób obrazowania poetyckiego. Do zilustrowania swojej tezy prelegentka posłużyła się twórczością Andrzeja Babińskiego, która, jej zdaniem, cechuje się przestrzenią kreowaną przez motywy apokaliptyczne, obrazy ruin czy miasta-labiryntu. Przestrzeń w utworach Babińskiego, jak dowodziła autorka referatu, to przestrzeń na poły realna, na poły fikcyjna (sylleptyczna), ale ze względu na silne powiązanie tej przestrzeni z koncepcją własnego „ja” poezję Babińskiego można rozpatrywać jako wyraz traumy powojennej w kontekście geopoetyki. Część drugą obrad zakończyła prezentacja prof. dr. Alfreda Galla (Johannes Gutenberg-Universität Mainz) pokazująca przejście

¹ Na temat *Dziennika wojennego* Leopolda Buczkowskiego zob. też: Buryła 2019.

Stanisława Lema od pisania autobiograficznego, jak ma to miejsce np. w *Wysokim Zamku* (1966), do paratekstualności po II wojnie światowej. Prof. Gall dowodził, iż zmiana ta jest reakcją na podważoną pozycję podmiotu, zwłaszcza po zagładzie i doświadczeniu wojennym. Omawiając wojnę albo zagładę, Lem nie odwołuje się już do wzorców autobiograficznych, lecz tworzy swoistą paratekstualność, ujawniającą nową, zniekształconą podmiotowość, która wynikała z panowania narodowego socjalizmu. W swoim podejściu Lem nakreśla nowy obraz podmiotowości, przypominający krytykę podmiotu w ramach teorii krytycznej (Adorno, Horkheimer, Marcuse). Wspomniane wyżej wystąpienia nakreśliły pole do inspirującej dyskusji, będącej zwieńczeniem obrad plenarnych w obu sekcjach konferencyjnych.

Po przerwie obrady zostały wznowione. Druga część konferencji podzielona była również na dwie sekcje, w których referaty wygłosiło łącznie 12 osób. Dyskusję rozpoczął dr Robert Boroch (Uniwersytet Warszawski), który skupił się na zapomnianych, ale wciąż żywych historiach Prus Wschodnich. W swoim referacie odwołał się do nieustrukturyzowanego wywiadu z osobami, które żyły w Biskupcu na przełomie lat 40. i 50. XX wieku. Taki sposób badań dostarczył cennego materiału antropologicznego dotyczącego historii życia codziennego w tym okresie. Następnie dr hab. Izabela Kaczmarzyk, prof. uczelni (Akademia Ignatianum w Krakowie) przedstawiła referat poświęcony refleksji nad determinantami i perspektywą narracyjną kronikarskich zapisów dotyczących rzeczywistości na Górnym Śląsku w czasach II wojny światowej. Zapisy te odzwierciedlają przede wszystkim niejednoznaczność i migotliwość ludzkich postaw, doświadczeń i ich konsekwencji w momentach egzystencjalnie trudnych, są świadectwem dramatycznych, a przede wszystkim etycznie niejednoznacznych wydarzeń. Z kolei dr Stefan Marcinkiewicz w swoim referacie skupił się na mitotwórstwie w wojennej prozie Aleksandra Omiljanowicza, do której należy m.in. opowiadanie *Widmo śmierci* (1965), i autobiografii Władysława Świackiego. Zarówno opowiadanie Omiljanowicza traktujące o zamachu na esesmanów pod Ełkiem (1943), jak i autobiografia Świackiego, w której są odniesienia do tego zdarzenia, kształtowały, według prelegenta, lokalną pamięć o II wojnie światowej w okresie PRL. Oba teksty wskazują na istnienie społeczności lokalnych, w których mit śmierci wciąż utrzymuje się jako spuścizna kulturowa i wpływa na narrację o wojnie. Następnie dr hab. Elżbieta Kossewska (Uniwersytet Warszawski) w swoim referacie skupiła się na doświadczeniach wojny w biografiach polskich i żydowskich uchodźców w Palestynie (1939–1948). Do głównych wątków tychże biografii dr Kossewska zaliczyła z jednej strony tożsamości uchodźców w Palestynie oraz doświadczenie utraty ojczyzny, z drugiej zaś literaturę, publicystykę i sztukę – jawiące się

jako substytuty wspólnoty kulturowej uchodźców polskich i żydowskich. Kolejna uczestniczka debaty mgr Kamila Oleszczuk-Kasperek (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) przybliżyła słuchaczom postać Marii Janiny Zagałowej, znanej w środowisku badaczy literatury, zwłaszcza tych, którzy studiują historię Towarzystwa Filomatów i Filaretów, gdyż to za sprawą Zagałowej powróciły na ziemię polskie niezwykle cenne dokumenty – Archiwum Filomatów, korespondencja Adama Mickiewicza i Maryli Wereszczakówny oraz część wileńskiej twórczości wieszczka. Jednak niewiele osób dziś wie, że Zagałowa wraz z siostrą Heleną, uhonorowaną tytułem Sprawiedliwej wśród Narodów Świata, w czasie II wojny światowej, a nawet długo po jej zakończeniu narażała życie i relacje rodzinne, by uratować pięcioro litewskich Żydów. Następnie dr Michał Łyszczarz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) przedstawił referat dotyczący pamięci o służbie wojskowej i doświadczeniach wojennych w dokumentach osobistych polskich Tatarów. Wspomnienia przedstawicieli tej małej grupy etnicznej zostały utrwalone dzięki upublicznionym i wydany drukiem dokumentom (w tym pamiętnikom). Z kolei dr hab. Joanna Szydłowska, prof. UWM (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) skupiła uwagę słuchaczy na elementach biograficznych i wybranych motywach prozy faktograficznej Marcina Kąckiego *Czarna zima*. W kolejnym referacie mgr Anna Karonta (Uniwersytet Jagielloński) wskazała na sprawczy, emancypacyjny potencjał reportaży polifonicznych Swietłany Aleksijewicz, które, wykraczając poza sprawozdawczą funkcję, stanowią formę wyzwolenia głosu „nieznaczącego świadka i uczestnika” historii². Inspiracją dla dziennikarki, jak zauważyła prelegentka, były tradycja oralna i przekazywane ustnie biograficzne, zindywidualizowane opowieści. Przywołanie wojennych doświadczeń kobiet i dzieci w reportażach *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety* oraz *Ostatni świadkowie. Utwory solowe na głos dziecięcy* stanowi sprzeciw reporterki wobec gloryfikacji Wielkiej Wojny Ojczyźnianej zajmującej centralne miejsce w radzieckiej historiografii, a także zakłóca narracje wykreowane na użytek propagandy. Forma reportażu znalazła się również w kręgu zainteresowań dr hab. Joanny Chłosty-Zielonki, prof. UWM (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). Prelegentka zapoznała słuchaczy z reportażem Jerzego Szperkowicza *Wróć przed nocą*, dowodząc, iż tekst ten, opowiadający o głęboko przez lata skrywanej historii z dzieciństwa, może być przykładem autoterapii. Prof. Chłosta-Zielonka skupiła się na wskazaniu źródeł tej podróży w przeszłość i nazwaniu emocji jej towarzyszących. Zabiegi Szperkowicza autorka określa mianem „śledztwa”, gdyż, jej zdaniem, pojęcie to najtrafniej opisuje

² Cyt. S. Aleksijewicz, *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety* (2015), s. 14.

działania prowadzone przez niego namacalnie, tj. wszelkiego rodzaju poszukiwania w terenie czy przeprowadzanie wywiadów z żyjącymi jeszcze świadkami. Jednocześnie jednak, jak zaznaczyła prelegentka, „śledztwo” to nie ma charakteru profesjonalnej czynności dochodzenia do prawdy, gdyż w reportażu brakuje terminów takich jak „dowody rzeczowe” czy „przesłuchiwanie świadków”. Dlatego też można postawić tezę, że działanie to ukrywa cel nadrzędny, jakim jest autoterapia. Wystąpienie kolejnej prelegentki dr Adriany Pogody-Kołodziejak (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach) dotyczyło sposobu wpisywania się pamięci komunikatywnej w ramy pamięci społecznej i zbiorowej. Rozważania opierały się na fragmentach pamiętnika Helgi Weissowej, która przeżyła zarówno getto w Terezynie, jak i obozy koncentracyjne, w tym Auschwitz. Budowa „Dziennika Helgi”, jak pokreśliła dr Pogoda-Kołodziejczak, pozwala na omówienie sposobów dawania świadectwa oraz widzenia zdarzeń oczami dziecka, a także na przyjrzenie się strategiom ukazywania dziecięcych emocji, doświadczeń i spostrzeżeń. W podobny temat wpisał się referat mgr Aldony Kiełpińskiej (Akademia Pomorska w Słupsku) poświęcony dziennikom dorastających w trakcie II wojny światowej nastolatek: „Mój wróg, moja miłość. Pamiętnik dziewczyny z okupowanej Warszawy” Hanki Zach oraz „Dziennik Reni Spiegel. Życie młodej dziewczyny w cieniu Holocaustu”, w których prelegentka rozpoznała elementy wkraczające w obszar kiczu. Są one, jak dowodziła mgr Kiełpińska, wynikiem zarówno młodego wieku autorek, jak i mechanizmu obronnego mającego na celu wyparcie ze świadomości najbardziej traumatycznych wydarzeń. Ostatni referat drugiej części obrad, który również zamykał całą konferencję, wygłosiła mgr Adriana Kaleta (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Głównym celem wystąpienia było ukazanie, na przykładzie *Ocalenia Atlantydy* Zyty Orszyn, sposobu, w jaki własne doświadczenia wojenne zostają przełożone na grunt fikcji literackiej oraz jak tekst fikcyjny daje pisarce możliwość przepracowania traumy. Dodatkowo prelegentka zwróciła uwagę na fakt, że opisywanie losów przesiedleńców w czasie II wojny światowej i po niej, a także ich problemów z odnalezieniem się w nowej rzeczywistości, jest dla pisarki jednym ze sposobów na poszukiwanie własnej tożsamości ocalańca. Jest to możliwe dzięki projekcji doświadczeń autobiograficznych na dzieje bohaterów.

Konferencja z jednej strony stworzyła przestrzeń do podzielenia się wiedzą i rozważaniami dotyczącymi doświadczeń biograficznych w kontekście II wojny światowej, z drugiej zaś dała szansę na przedyskutowanie bieżących badań w obszarze interdyscyplinarnym, łączącym literaturoznawstwo i kulturoznawstwo. Spotkanie potwierdziło, że kwestia pamięci o II wojnie światowej jest nadal obecna w badaniach zarówno literatury, jak i kultury. Co więcej, różnorodność

i bogactwo zaprezentowanych materiałów wyraźnie pokazały, że zainteresowanie tematem odzwierciedlone w tekstach literackich i pozaliterackich, w powiązaniu z szerzej rozumianą przestrzenią kultury, nie maleje. Przedstawione referaty i przeprowadzone dyskusje jednoznacznie dowiodły, że biograficzne doświadczenia odnoszące się do pamięci indywidualnej i zbiorowej w kontekście życia codziennego i wydarzeń z okresu II wojny światowej nieustannie budzą emocje nie tylko wśród badaczy, ale i u nielicznych już świadków tego czasu.

Bibliografia

- Aleksijewicz Swietłana (2015), *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*, tłum. Jerzy Czech, Wydawnictwo „Czarne”, Wołowiec.
- Buryła Sławomir (2019), „*Dziennik wojenny*” Leopolda Buczkowskiego – wyzwanie dla (młodego) edytora, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica”, t. 55, nr 4: 183–200. <http://dx.doi.org/10.18778/1505-9057.55.10>